

A SELLYEI (–SIKLÓSI) KSH-TÉRSÉG RÖVID LEÍRÁSA

Kovács Teréz

1. A KUTATÁSI TÉRSÉG KIVÁLASZTÁSÁNAK INDOKLÁSA

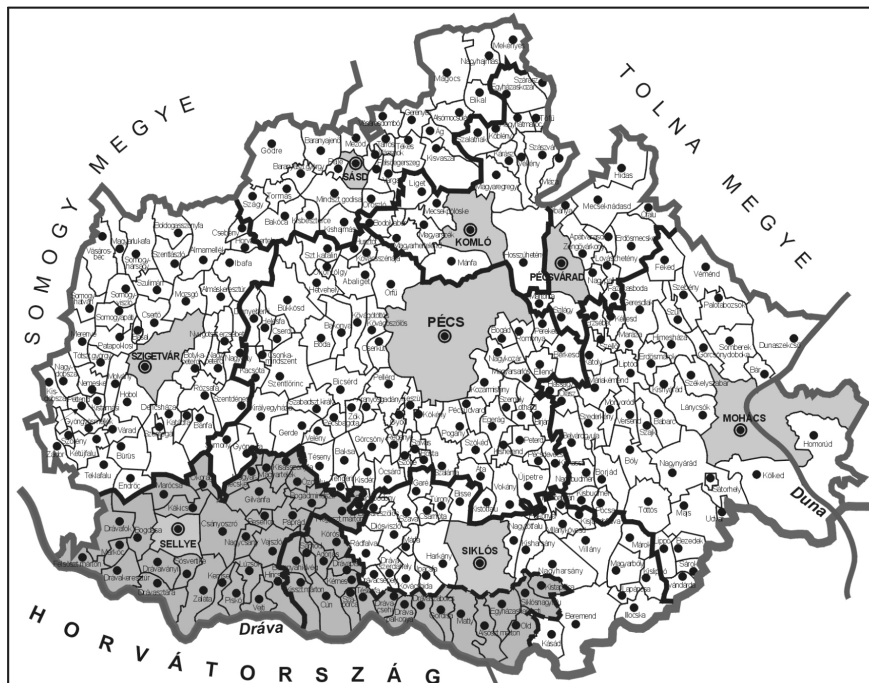
A magyarországi roma népesség településen belüli szegregációját vizsgáló kutatás egyik mintaterületéül eredetileg a Siklósi KSH-térség, továbbá a vele határos 18 sellyei települést választottuk ki. Utólag a minta úgy módosult, hogy abba a Sellyei KSH-kistérség egész területe és a vele határos Siklósi KSH-térségből további 18 település került be.

A Sellyei KSH-kistérség Baranya megye gazdasági, társadalmi szempontból legelmaradottabb térsége. Országos összehasonlításban is a hat legelmaradottabb KSH-térség közül az egyik a sellyei. A siklósi térség kiválasztott települései a Dráva mentén helyezkednek el, a Sellyei KSH-térséggel szerves részt alkotnak, mert többé-kevésbé ez a térség azonos a néprajzi értelemben vett Ormánsággal. Kiss Géza¹ szerint az Ormánsághoz a térség magyar és református települései sorolhatók. Összesen 45 települést sorolt az Ormánsághoz. Ezek nyugatról keletre a következők: Drávafok, Markóc, Bogdása, Drávaiványi, Markócsa, Kákics, Okorág, Monosokor, Sellye, Sósvertike, Zaláta, Piskó, Kemse, Kiscsány, Oszró, Nagycsány, Besence, Magyarmecske, Gyöngyfa, Újmindszent, Cinderibogád, Páprád, Vajszló, Sámod, Hidvég, Lúzsok, Hirics, Vejti, Kissentmárton, Cún, Adorjás, Kórós, Rádfalva, Dráwapiski, Kémes, Szaporca, Tésenfa, Drávaszerdahely, Drávacsepely, Drávacsehi, Kovácshida, Drávaszabolcs, Dráwapalkonya, Márfa és Diósvizló (Kiss, 1937). A továbbiakban, ha a mintába sorolt egész térséget tárgyaljuk, akkor a dél-baranyai térség elnevezést használom (1. ábra).

Baranya térszerkezetében egy hármas tagolódás figyelhető meg. A legfejlettebb rész kétségkívül a 157 ezer fős Pécs és agglomerációja. A megyeszékhelyen él Baranya lakosságának 40 százaléka. Pécs gazdasági teljesítménye kihat a környező településekre is. Részben ennek, valamint a helyi gazdaság teljesítményének köszönve a Pécsváradi, a Komlói, a Mohácsi és a Siklósi KSH-térség egy átmeneti övezetnek számít. Végül következnek a gazdasági-társadalmi szempontból *legelmaradottabb* KSH-térségek. Ezek: a Sásdi, a Szigetvári és a Sellyei. Minden gazdasági mutató tekintetében a sellyei a sor

¹ A Kákicson élő és az Ormánságról elsősorban néprajzi szempontból író Kiss Géza református lelkész volt. Unokaöccse, a szintén Kiss Géza névre hallgató történészprofesszor ma is Pécsen él, és 1983-ban *Az ormánsági társadalom fejlődése Mária Terézia úrbírórendezéstől a szabadságharc végéig (1767–1849)* címmel védte meg kandidátusi értekezését.

végén áll. A Siklói KSH-térség viszonylag kedvezőbb helyzetét annak köszönheti, hogy a térségen belül van néhány település, amely nagyobb gazdasági erőt képvisel. Ez kihatással van az adott és a környező települések foglalkoztatottságára és jövedelemtermelésére is.

1. ábra

A vizsgált térség elhelyezkedése a megyében

Forrás: MTA RKK Dunántúli Tudományos Intézet, Pécs

Dél-Baranya a szocialista rendszerben nem volt az iparfejlesztési politika kegyeltje, ez alól kivételt a Beremendi Cement- és Mészmű (mai nevén Duna-Dráva Cement- és Mészmű, DDCM) élvezett, amely az akkori koncepció keretében az országos nagyberuházások és lakásépítések építőipari bázisaként működött. A térség iparában – a borfeldolgozás mellett – jelenleg is a DDCM játszik meghatározó szerepet. Itt helyezkedik el a Villány–Siklói történelmi borvidék. A borfeldolgozás a szocializmus idején is folyt, de akkor nem fektettek olyan nagy hangsúlyt a minőségi bortermelésre, mint napjainkban. A borturizmus egyáltalán nem létezett. Ezért az árbevétel arányában is kisebb volt a szőlőbor szerepe, mint napjainkban: pl. a villányi tsz-ben a cukorrépából egykor több jövedelemre tettek szert, mint a borszőlő vertikumból. Ma a tsz jogutódjában nem természetnek cukorrépat, mert felbomlott az a rendszer, amely a korábbi cukorrépa-termelést és -feldolgozást működtette. Ennek oka

egyszerű: a feldolgozást végző kaposvári cukorgyárat osztrák cég vette meg azal a céllal, hogy a konkurenciát jelentő egységet megszüntesse. A rendszerváltás után (és részben előtte is) kialakult egy rátermett szőlőtermelő agrárértelmiség. Ennek tagjai magángazdaságokat alapítottak, és szakértelmük, rátermettségük, továbbá főleg német származásuk révén jól kihasználták a külföldi rokoni, baráti kapcsolatokat, és létrehoztak egy jól működő minőségi bortermelést, amely a szőlőtermelés, a feldolgozás és a turizmus egész vertikumát átfogja. Ezeknek a gazdáknak a jelenléte egyrészt azért is fontos, mert a termelés terén példát mutatnak a kisebb gazdák számára, illetve fel is vásárolják a kisebb gazdaságokban megtermelt szőlőt. Így számtalan kisebb gazdaság a szőlőtermesztés révén jelentős jövedelem-kiegészítésre tud (ha akar) szert tenni. Különösen érvényesül ez akkor, ha a családok házuk egy részében kiadó szobákat rendeznek be, amely iránt nagy a kereslet. Az élénk kereslet pedig gerjeszti az ilyen irányú befektetéseket.

A rendszer egyik nagy támogatója pl. a palkonyai polgármester asszony volt, aki elsőként az országban (PHARE- és egyéb támogatásokból) létrehozta a Villány–Siklói Borutat. Ennek mintájára létesültek azután az országban másutt is a borutak.

A Siklói KSH-térségben a harmadik gazdasági potenciált a harkányi termálvízre épített (gyógy-)turizmus képezi. Az idegenforgalom nemcsak Harkány, hanem a térségközpont, Siklós esetében is számottevő. Siklóst méltán nevezhetjük kisvárosnak. Mellette a térségből még városi rangot kapott az utóbbi időben Harkány és Villány is. A térség gazdaságában jóval kisebb szerepet játszik, de kőbányászatának köszönhetően a helyi viszonyok között azért még jelentősnek mondható Nagyharsány is. Ezeknek a gazdasági szempontból pozitív tényezőknek köszönhető, hogy a Siklói KSH-térség teljes területe nem számít elmaradott térségnek. Ez alól az a dél-keleti rész képez kivételt, amely a sellyei térséggel határos, és ahol az elcigányosodás folyamata jellemzővé vált.

2. AZ ORMÁNSÁG RÖVID GAZDASÁGTÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉSE

2.1. A térség fénykora

Az Ormánság fénykorát a 17. és 18. század fordulóján élte. Természeti adottságai révén kiemelkedő szerepe volt a mezőgazdaságnak, a Dráva-parti fekvés pedig szoros gazdasági kapcsolatot eredményezett a túlparti településekkel.

Századokon keresztül Magyarországon a településeket körülvevő legelőket és erdőket a parasztok többnyire szabadon használták. Az 1767. évi úrbéri rendelet nyomán királyi biztosok járták végig a földesúri birtokokat. Felmérték és rögzítették a jobbágytelkek határait és azok nagyságát. Ettől kezdődően a földesurak nem tudták azt kibővíteni. A rendelet gyakorlati végrehajtása során először a szántóterületeket kezdték elkülöníteni, viszont a közlegelőkről, közerdőkről a rendelet nem tett említést. Csak később, 1832–1836-ban hozták

meg azokat a végrehajtási utasításokat, amelyek a földesurak számára lehetővé tették, hogy a saját legelőjüket a közlegelőtől elválasszák. A szükséges tőkekoncentráció érdekében a földesurak egyre nagyobb részt követeltek nemcsak a legelők, hanem az erdők területéből is. A földkijelölés a földművelést, illetve a gabonatermelést és annak exportját szolgálta. Ez az országos folyamat az Ormánságban megkésve érkezett, és a földkijelölések fáziskésésben voltak. Ennek okai a természeti viszonyokban és az ott lakók magatartásában keresendők.

Az Ormánságban ugyanis 1840-ben még csak a határ 40 százalékát művelték meg. A szántó kevés és gyenge minőségű, jelentős részben vizenyős volt. A térséget erdő és legelő borította, de ezek nem összefüggően helyezkedtek el egymás mellett, hanem erdőrészek, kisebb-nagyobb legelők és legkülönfélébb vízfolyások és állóvizek (lápok, mocsarak) választották el. A tájat hallatlan tarkaság jellemezte. A térség első lakói a vizenyős területből kiemelkedő ormokra építkeztek. A falvak együttese alkotta meg az Ormánságot. *Az Ormánságban egészen a 20. századig az extenzív állattartás volt a jellemző. Az itt élő emberek görcsösen ragaszkodtak ehhez az életvitelhez. Amíg Magyarországon az archaikus feudális viszonyok uralkodtak, az Ormánság fejlettsége szinkronban volt az országéval. Az erdő-, a legelő-, majd a vízszabályozás fejlesztése azonban elmaradt.*

2.2. A hanyatlás kezdete

A szántók kimérése tehát csak a 19. század elején kezdődött. A pontosan körülhatárolt földek itt az emberek tudatában nem a nagyobb biztonságot, hanem a több terhet jelentették, ezért a családfők tekintélyes része még ahhoz a földhöz sem ragaszkodott, amit addig használt. A parasztokat legfőképpen az erdők szabad használatának a megtiltása érintette. Míg a határt szabadon használhatta, addig korlátlanul állt a rendelkezésükre az erdők fája. A nép egész civilizációja a fára épült. Fából volt a lakása, a bútora, szerszámai, és azal fűtött. Az erdőben legeltették marháikat és makkoltatták disznaikat. Az Ormánságot délről, északról és nyugatról gazdag erdős táj határolta. Minden parasztgazda bognár, kádár, kerékgyártó volt, vagy másféle háziipari fafeldolgozó tevékenységet folytatott. A fafeldolgozás jelentős jövedelemkiegészítő foglalkozás volt. Faipari termékeik a fában szegény Alföldön találtak piacot. Ez az életmód csak addig volt jövedelmező, amíg a fához ingyen jutottak. A szabad legelő- és erdőhasználat az életnek olyan színvonalát teremtette meg, mint amilyen a jobb természeti körülmények között, a más tájakon élő magyarokra volt jellemző. A 18. század derekáig az Ormánság fejlődésében nem volt tapasztalható a leszakadás, de már a 18. század végén olyan rendeletet vezettek be, miszerint pénz nélkül, munka és fuvar ellenében csak tűzifát és épületfát juttattak a parasztoknak. Ettől kezdve nekik a földesúr erdejébe bejutni engedély nélkül nem volt szabad. Ez egyúttal azt is jelentette, hogy nemcsak az erdő, hanem a legelő is tiltva volt a parasztok előtt. Hiszen azok gyakran

vízjárta területeken feküdtek, és oda nyár végéig nem lehetett bemenni. A legelőhiány miatt eltűntek az igavonó állatok. Ahol tehették, a jószágok számára legelőt béreltek. A szabad határhasználat korlátozása, majd elsorvasztása csökkentette a parasztok bevételeit a polgári társadalom felé haladó dráguló világban. Ormánység népe nem bírta a növekvő terheket. Bémunkába nemigen volt kedve eljáráni, az istállózó állattartás gondjait sem tudta vállalni. Az egyébként országos viszonylatban a fejlődést szolgáló jogszabályok az Ormánységban megfosztották a népet az életlehetőségtől: erdőtől, legelőtől, és adtak nekik szántóföldet, amely kevés és gyenge minőségű volt, és amelyek kihasználásában nem voltak hagyományai.

Az uradalmak megerősödtek, az állattartó ormánysági parasztok pedig egyre súlyosabb válságba kerültek, mert állandóan romlott az extenzív állattartás lehetősége. Csak a 19. század utolsó harmadában kísérleteztek lótarással, az istállókban tartott szarvasmarha későn, csak a 20. században jelent meg e tájon. Addig a szürke marha egyeduralma a vizes legelők miatt az Ormánységben töretlen volt. Az istállózó állattartásnak az volt az előfeltétele, hogy befejeződjene az árvízlecsapolások, kiépüljenek az utak és vasútvonalak, és megindulhasson a szántóföldi gabona- és takarmánytermesztés. Kiss Géza (1986) azt írta, hogy a vízszabályozás, a gátak, csatornák valami egészen újat jelentettek az Ormánység hagyományos termelési gyakorlatában, mert egyszerre sértették a természet és a gazdálkodás ősi törvényeit. Ugyancsak ő írja, hogy az Ormánységban a nagybirtok volt az uralkodó forma. 1935-ben az 50 holdnál nagyobb birtokosok aránya az összirtokosokon belül 2,7 százalék volt, de tulajdonukban volt a földterületek 53 százaléka. A többi tulajdonos a földterületnek alig felét birtokolta. Ezek 70 százalékának 1-10 holdas gazdaság jutott. Ekkora terület az első világháborúig extenzív gazdálkodást folytató Ormánységban már kevés az egészséges életvitelhez. A századforduló óta e térség lakossága azért, hogy ne zuhanjon tovább életszínvonala, drasztikus születésszabályozásba kezdett. A két világháború közötti időben könyvtárnyi irodalom foglalkozott azzal, hogy a birtok elaprózódását elkerülendő az Ormánységban családonként csak egy gyerek született. A további gyerekek megfogantak ugyan, de megszületésüket az édesanyák saját maguk akadályozták meg, veszélyeztetve ezzel saját életüket és előidézve korai halálukat.

A két világháború között az ormánysági református magyarok ugyan még ragaszkodtak népi kultúrájukhoz (ami az építészetben, népviseletben, szokások tiszteletében nyilvánult meg), mára azonban ennek a minimális jelét sem látni.

2.3. A hanyatlás mélypontja

A második világháború után Magyarország és a „titói Jugoszlávia” kapcsolata nagyon megromlott (a 1948 és 1955 közötti évek). Ez a periódus egybeesett a magyar kommunizmus legsötétebb korszakával. Akkor a valamelyest is módosabb parasztokat anyagilag ellehetetlenítették, a polgári személyek nagy részét pedig a Hortobágyra munkatáborokba hurcolták, ahol őket az orosz munkatá-

borokhoz hasonló, kegyetlen bánásmódban részesítették. A cél a megfélemlítés volt. A magyar munkatáborok lakói Budapesten kívül még nagy arányban kerültek ki Baranya megye Jugoszláviával határos részéről. A táborok felszámolás után az elhurcolt emberek nem térhettek vissza saját falujukba. Birtokaikat időközben már elveszítették. Dél-Baranya egészen az 1960-as évekig határsávként működött, a határtól számított mintegy 20–30 km távolságra fekvő településekre bemenni „idegennek” csak külön engedéllyel lehetett. Tehát az országhatáron belül létezett még egy másik határ is, ahol hasonlóan, mint az országhatárnál, megállították és igazoltatták az oda tartó utast. Azt az engedélyt beszerezni, amely az oda való bejutást lehetővé tette, felért egy mai értelemben vett vízumbeszerzéssel.

1959–1961-ben megtörtént a magyar mezőgazdaság teljes kollektivizációja. A parasztokat termelőszövetkezetekbe kényszerítették. Később több falu tsz-ét összevonták, a falvakat körzetesítették. A települések, az iskolák lelkészek, papok nélkül maradtak. Mindezek a folyamatok oda vezettek, hogy a legtehetősebb, legképzettebb, feltörekvő, fiatalabb korosztály elhagyta a dél-baranyai falvakat, a városban az iparban és a bányákban talált megélhetést. Kevés kivételtől eltekintve helyben csak az uradalmi cselédek leszármazottai maradtak. A tömeges elköltözők helyére nagymértékben települtek cigányok. Főleg vonatkozik ez a legkisebb és infrastrukturális szempontból legelmaradottabb falvakra. A ma 341 fős Gilvánfára az első cigány családot az 1920-as évek elején hozta be az egyik gazda azzal a céllal, hogy nála dolgozzon. Mára az egész falut cigányok lakják.² A cigányok az 1960–1970-es években zömében még telepeken (putrikban) laktak az erdő szélén, a falun kívül. A megüresedett házak cigányok általi megvételét a tanácsok anyagilag is támogatták az elmúlt rendszerben. Mindezek következtében a házingatlanok nagyon leértékelődtek. Gilvánfán az egykori tanácselnök szoba-konyhás házakat is építtetett számukra. Az így felépült utcát a helyi köznyelvben ma is a volt tanácselnök vezetéknévvel megegyezően hívják. Ugyancsak teljesen elcigányosodott település Alsószentmárton. A mai alsószentmártoniak ősei is az erdők szélén – Matty határában – éltek. Telepük közel volt az országhatárhoz, és ezért őket onnan a „titói időben” kitelepítették. Telepeikről kiűzve a cigányok a környező Gordisára és Alsószentmártonra mentek. Alsószentmártonban egykor horvátok (sokácok) éltek, akik az 1970 és 1975 között teljes létszámban Siklóstra és Pécsre költöztek.

A határsávrendszer és az elmúlt korszak központosított gazdaságpolitikája e térség települései közül egyedül Sellye fejlesztésének kedvezett némileg. Sellye lakosságánál fogva is a térség adminisztratív központja lett, ahová középiskolákat telepítettek (ezek közül az egyiket, a gimnáziumot a határsáv megszüntetése után bezárták, visszaállítását a rendszerváltás után az érdekelt helyiek követelték, de sikertelenül).

² Ez az a falu, ahol az országban először folytattak csődeljárást az önkormányzat ellen. Tehát maga az önkormányzat jutott csődbe, mert minden pénzét segélyekre költötte. A megyei lap hetekig cikkezett arról, hogy egyik környező körjegyzőség sem akarta őket befogadni és a körjegyzőségi feladatokat számukra ellátni.

3. DÉL-BARANYA TERMÉSZETI ADOTTSÁGAI

A mintaterületnek kiválasztott Dél-Baranya az ország legdélibb részén helyezkedik el. Délen a Dráva folyóval, a folyó túloldalán pedig Horvátországgal határos. Keleten Somogy megyével, északon a Szigetvári és a Pécsi KSH-térsegekkel, míg nyugaton (és részben északon is) a Siklói KSH-térség vizsgálatba nem került részével határos.

Jellemző a térség éghajlatára, hogy a Villányi-hegységben és közvetlen környezetében erőteljesen érvényesülnek a mediterrán hatások. Ennek következtében a térség hazánk legmelegebb területe. 1950–1980 közötti adatsor szerint a napsütéses órák számának évi középértéke 2000 óra. Az évi középhőmérséklet (10,2–10,8 °C) is meghaladja az országos átlagértéket (9,8 °C). Dél-Baranya nyugati része hidegebb, mint a keleti. A középős része a keletihez áll közelebb. A fagymentes időszak keleten 200 nap, kezdete április 8-a, a vége október 25-e. Nyugaton 195 fagymentes napot jegyeztek, ezek április 10-én kezdődnek és október 20–22-én végződnek. Az évi csapadék mennyisége 680 mm, kissé az országos átlag (600 mm) felett van a vizsgált 30 éves időszakban. Az uralkodó széljárás északi irányú.

A térség sík vidék, ami alapvetően meghatározza a talajadottságokat. A Dráva mente magas talajvízállású, öntéstalaj uralta terület, amelyet a múltban sok, ma egyre kevesebb holtág, árok tagol. Ezeket az alacsony fekvésű területeket egykoron kaszáló és ártéri ligeterdő uralta. A Drávához közelítve gyakoribbak a homokfelszínek, amelyekből helyenként magaslatok emelkednek ki. Ezeket a magasabb fekvésű területeken barna erdőtalajok fejlődtek ki. A Dráva mellett a Fekete-víz a legfontosabb vízfolyás a térségben. A Fekete-víz mentén többségében öntéstalaj található, amelyen egykor sok volt a mélyfekvésű kaszáló. Összességében elmondható, hogy az Ormánság területének túlnyomó része intenzív mezőgazdálkodásra csak kismértékben alkalmas. Az 1950-es évekig a falvak alatt mindenütt állatokat legeltettek. A legelőket és a kaszálókat később többnyire felszántották. A földek termőképessége alapján a szocializmusban a „kedvezőtlen termőhelyi adottságú”³ kategóriába tartoznak.

Minden falu határában, kisebb-nagyobb mértékben humuszos földek is megtalálhatók. A térség déli részén átlagosan rosszabb, az északon pedig lényegesen jobb a talajok termőképessége. Északon elvétve megtalálható még a legjobb minőségű csernozjom talaj is. A mezőgazdasági termelést a talajviszonyok figyelembevételével lenne most is célszerű átalakítani (elsősorban visszagyepesíteni).

4. DÉL-BARANYA TELEPÜLÉSSZERKEZETE

Dél-Baranya aprófalvas, városhiányos térség. A vizsgálatba vont települések közül a legnagyobb Sellye, amely 1971-ben nyerte el a városi rangot, lakóné-

³ A 17 Ak/ha alatti szántóterületeket nevezték kedvezőtlen termőhelyi adottságú földeknek, amelyek után meghatározott normatív támogatás járt.

pessége 2003 elején 3096 fő volt (1. táblázat). Sellye funkcióhiányos térségközpont. Sellyén kívül csupán három település lakossága haladja meg az 1000 főt. Közülük legnagyobb Vajszló (1879 fő), a másik két település pedig Felsőszentmárton (1094 fő) és Alsószentmárton (1119 fő). Két település – Csányoszró és Drávaszabolcs – lakossága 500–1000 fő közötti, míg az összes többi településnek jellemzően 500 fő alatti a népessége. Kifejezetten magas a 200 és a 100 valahány fős települések aránya.

5. A NÉPESSÉG

A vizsgálatba bevont térség 50 településből áll, melynek lakónépessége 2002-ben összesen 20,5 ezer fő volt. Az élve születettek száma 270 fő, az elhalálozottaké pedig 295 fő. Ezer lakosra 2002-ben a Sellyei KSH-térségben 12,3, a Siklói kistérség érintett területén 13,6 gyermek született (Baranyában 9,2, Magyarországon 9,5). Az elhalálozás a sellyei térségben ezer lakosra 14, a siklósiban 13,5 fő (Baranyában 12,9, Magyarországon 13). A 60 évnél idősebbek aránya Dél-Baranyában viszont – a megyei és az országos átlag alatt – 18 százalékpont körül van. A természetes szaporulat összességében fogyást, de a Siklói KSH-térséghez tartozó települések esetében lakosságnövekedést eredményezett (1. táblázat). Az 1990–2000 közötti tíz évben a vándorlási különbözet a megyében a sellyei térségben volt a legnagyobb (-4,8), a siklói (-1,7) a kisebbek közé tartozik (a megyei átlag -0,2). Ugyanakkor 2000-ben új helyzet állt elő. A vándorlási különbözet mindkét térségben pozitív. Kérdés, hogy ez mennyire tartós tendencia?

1. táblázat

Dél-Baranya fontosabb demográfiai adatai, 2002, Forrás: T-star adatbázis, 2002

Település	Térület, km ²	Lakónépesség az év végén	Élveszületés	Halálozás	Természetesszaporodás, illetve fogyás	Vándorlási különbözet
<i>Sellye vonzáskörzete</i>						
Besence	9,58	144	1	1	–	2
Bogádmindszent	11,58	438	7	6	1	6
Bogdása	20,99	339	7	13	–6	1
Csányoszró	28,56	718	8	7	1	–1
Drávafook	23,90	541	5	6	–1	9
Drávaiványi	11,01	246	1	2	–1	–4
Drávakeresztúr	12,97	163	–	4	–4	–2
Drávasztára	18,18	442	4	5	–1	–8
Felsőszentmárton	19,46	1 094	5	10	–5	12
Gilvánfa	15,43	392	12	3	9	–1
Hegyszentmárton	18,78	436	4	6	–2	–19
Hírics	14,68	267	5	1	2	5
Kákics	14,89	225	3	1	2	5

Település	Terület, km ²	Lakó- népesség az év végén	Élve- születés	Halálozás	Természe- tesszapo- rodás, illetve fogyás	Vándorlási különbözet
<i>Sellye vonzáskörzete</i>						
Kemse	8,96	72	1	–	1	–
Kisasszonyfa	8,87	228	6	1	5	–7
Lúzsok	6,52	266	6	3	3	13
Magyarmecske	11,95	353	10	8	2	–5
Magyartelek	6,84	239	4	3	1	–3
Markóc	5,79	57	0	2	–2	–4
Marócsa	11,38	123	3	0	3	–2
Nagycsány	5,65	164	3	4	–1	2
Okorág	11,85	181	3	3	–	–2
Ózdfalu	8,00	179	3	4	–1	2
Páprád	12,11	202	2	1	1	1
Piskó	11,55	296	11	4	7	8
Sellye	25,18	3 096	27	53	–26	–53
Sósvertike	6,60	218	0	1	–1	–7
Vajszló	17,71	1 879	15	25	–10	–35
Vejtő	9,76	202	4	5	–1	5
Zaláta	21,83	318	7	6	–1	8
<i>Összesen</i>	<i>410,15</i>	<i>13 518</i>	<i>166</i>	<i>189</i>	<i>–23</i>	<i>–95</i>

Település	Terület, km ²	Lakó- népesség az év végén	Élveszület és	Halálozás	Természe- tes szapo- rodás, illetve fo- gyás	Vándorlási különbözet
<i>Siklós vonzáskörzete</i>						
Adorjás	8,10	188	5	1	4	–3
Alsószentmárton	13,61	1 119	29	7	22	–12
Baranyahidvég	8,49	234	2	1	1	–
Cún	18,43	258	5	3	2	–5
Drávacsehi	7,40	251	3	3	–	–2
Drávapalkonya	10,13	277	2	6	–4	–
Drávapiski	4,91	97	1	0	–	–8
Drávaszabolcs	11,22	711	12	8	4	–35
Egyházasharaszti	10,99	336	3	8	–5	6
Gordisa	10,88	312	7	3	4	3
Kémes	6,89	545	9	7	2	10
Kisszentmárton	14,86	307	5	4	1	2
Kistapolca	3,57	221	4	5	–1	1
Körös	15,12	238	2	5	–3	5
Matty	16,90	383	4	5	–1	11
Old	14,07	371	6	5	1	–5
Sámod	6,20	226	3	5	–2	–5
Siklónagyfalu	9,09	433	8	4	4	–5
Szaporca	9,65	267	2	6	–4	5
Tésénfa	8,40	216	1	2	–1	–1
<i>Összesen</i>	<i>208,91</i>	<i>6 990</i>	<i>113</i>	<i>88</i>	<i>25</i>	<i>–48</i>
<i>Dél-Baranya összesen</i>	<i>619,06</i>	<i>20 508</i>	<i>279</i>	<i>277</i>	<i>2</i>	<i>–143</i>

Nincsenek közelebbi adatok a népesség ide vonatkozó mutatóiról. Köztudomású azonban, hogy Magyarország lakossága 1983 óta folyamatosan fogy és elöregedik. Ezzel ellentétben 1994 után a falusi lakosság száma stagnál, esetenként nő is. A népességnövekedés tendenciáját mutató falvak az alábbi két típus egyikébe sorolhatók:

Az első típusba a jó munkahelyi ellátottságú, korszerű közlekedési útvonalak mentén, illetve szép természeti környezetben fekvő települések sorolhatók. Ide a felsőközép- és a középosztály költözik. A másik típusba a lepusztult falvak tartoznak, ahonnan folyamatosan elmennek a tehetősebbek, de számukat meghaladón költöznek oda a szegényebbek. Az ilyen falvakban az ingatlanok leértékelődnek.

Joggal feltételezhető, hogy a dél-baranyai falvak ez utóbbi típushoz tartoznak. A legnagyobb vándorlási vonzereje a térség központjának, Sellyének van. A kisváros népességmozgásában „körforgás” tapasztalható az elmúlt tíz év során.

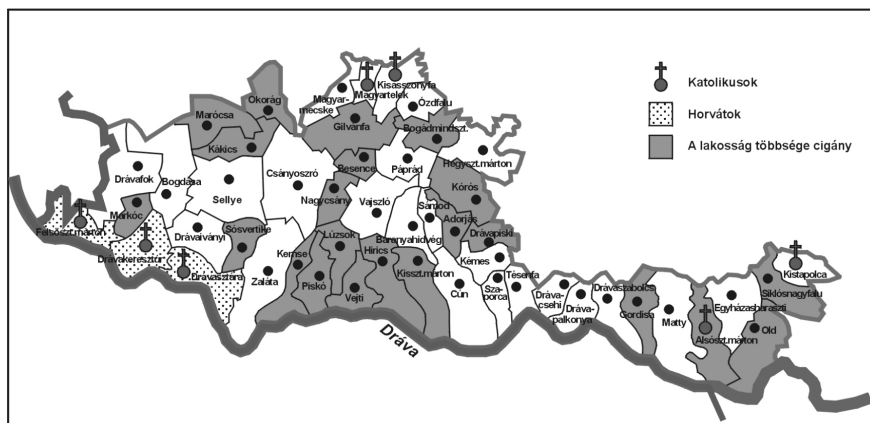
Az 1990-es évek elején a munkahelyüket elvesztő a sellyeiek egy része beköltözött Pécsre. A helyükre letelepedőket a jobb infrastrukturális, szolgáltatási és munkalehetőségek motiválták. Például míg Sellyén jelenleg 15 százalékos a munkanélküliség, addig a környező falvakban 60–70 százalékos. Időközben azok a korábban Pécsre költözött sellyeiek, akik a megyeszékhelyen nem boldogultak, és tartalékaikat jórészt felélték, visszaköltöztek a Sellye környéki kisfalvakba.

Az alábbiakban a térség lakónépességének rövid történeti áttekintése következik. A vizsgált térség lakónépességének száma 1870 és 1949 között szinte nem változott. Volt ugyan némi csökkenés az első világháború előtti kivándorlás és a háború hatására, de ezt a csökkenést a trianoni határokon kívül rekedt magyar (elsősorban horvát területről) származású bevándorlók ellensúlyozták.

A második világháború után a határsáv és az erőltetett iparfejlesztés elvándorlásra készítette az ormánsági lakosságot is. 1949-hez képest ma az Ormánság az akkori népességének egyharmadát veszítette el. De a veszteség sokkal nagyobb volt, mert az elköltözők jó anyagi helyzetűek és viszonylag magas kulturális státusúak voltak. A megüresedett parasztportáikat zömmel olyanok foglalták el, akik csak a megmaradt gazdaság lassú vagy gyors felélésére voltak képesek.

Az elvándorlás legjobban az aprófalvakat érintette. Az aprófalvakból megindult egy lassú áramlás a térségen belül is a centrumtelepülések – Sellye és Vajszló – felé. 1900-ban az Ormánság népsűrűség tekintetében alig maradt le az országos átlag mögött. Napjainkban ez a lemaradás óriási: a magyarországi 110 fő/km² értékhez képest az Ormánságban 33 fő/km². A szocializmusban a népességnek nemcsak a fogyása, hanem a már említett cserélődése is végbement. Ma a terület életesélyei szempontjából az utóbbi nagyobb gondot jelent, mint az elvándorlás: a jelenlevő népesség nagy részének nincs meg a piacgazdaságba való integrálódás képessége. Szakképzettségük hiányzik, anyagi és morális tartalékaik nincsenek. A mezőgazdasági nagyüzemekből, illetve az iparból való kiszorulás utáni reintegrálódásukat az államtól vagy az önkormányzattól várják. Ebből az állapotból való kilábalás csak a térségre tervezett, szinte az egyes emberre szabott segítő, képző, komplex programmal képzelhető el.

Az őslakos magyarok *református* vallásúak, a bevándorlók között többségben katolikusok vannak. Vonatkozik ez a cigány bevándorlókra is. A katolikus vallásban fontos szerepe van Mária (Isten anyja) tiszteletének. Ez nem jellemző a református vallásra. A cigányok családszeretők, ezért mentalitásukhoz közelebb áll a Mária tiszteletére alapuló katolikus vallás. Katolikusok a horvát települések (Felsőszentmárton, Drávakeresztúr és Drávasztára) (2. ábra) is. Eredetileg horvát (sokác) falu volt még Alsószentmárton is, mely szigetszerűen helyezkedett el a térség keleti részén.⁴ Továbbá katolikus még a vizsgált térség legészakibb részén Magyartelek és Kisasszonyfa, illetve a legkeletibb részén Kistapolca. Ezek a katolikus falvak nem tartoztak a néprajzi értelemben vett Ormánsághoz.

2. ábra
Dél-Baranya vallási és nemzetiségi térképe

A térséget ismerők egybehangzó véleménye szerint az 50 település közül 22 „cigány falu”. Ez azt jelenti, hogy az ilyen falvakban kisebbségbe kerülnek a

⁴ Ez a falu arról vált híressé az első kisebbségi önkormányzati választás alkalmával, hogy minden felnőtt korú lakosa jelentkezett képviselőjelöltnek. E jelöltség alapján jogosultak lettek egyszeri, 2000 forintos támogatásra. Ezt a lehetőséget akarták valamennyien kihasználni a polgármester javaslatára. Alsószentmártonban most a helyi katolikus plébános támogatja és segíti a helyi cigány családokat. Két egyesület is van, amelyek szociális (pl. ingyen ebéd) és oktatási feladatokat látnak el. Az egyik egy németországi alapítású egyesület (Sant Martin Caritas ev.), a másik ennek magyar megfelelője (Szent Márton Caritas). Emellett 1999 óta működtetnek egy nemzetiségi óvodát, ahová csak cigány gyerekek járnak felzárkóztatás céljából. A plébános úr a jó szellemű óvodás korú gyerekek szüleinek felhívja a figyelmét arra, hogy Siklóson van katolikus iskola, és oda is be lehet a gyerekeket íratni az első osztályba. Az elmúlt évek során az óvodából négy, hat, illetve tizenegy gyermek iratkozott be a siklósi katolikus iskola első tagozatába, és a felsőbb évfolyamokra is mentek át tanulók az alsószentmártoni körzeti iskolából. Akik Siklóra járnak iskolába, azoknak sokkal nagyobb esélyük van arra, hogy befejezzék a nyolc osztályt, és továbbtanuljanak, mint azoknak, akik helyben tanulnak.

magyarok és a reformátusok. A horvát falvak általában nem tűrik meg a cigányokat, ők egymással jobban összetartanak, mint a magyarok.

Az Ormánságban élő magyar és cigány családok körében az átlagosnál több az erős alkoholfogyasztók száma. Ezek az egyének napjaik nagy részét a kocsmákban töltik, ahol havi bevételüknél több pénzt hagynak, és nem tudni, honnan származik a többlet. Az alkoholizálás oka a kilátástalanság, a nyomorúság, az önbizalom hiánya, valamint az, hogy megszokták már ezt az életformát. A rendszerváltás után a munkahelyek elvesztésével az emberek berendezkedtek a segélyezésből – beleértve a családi és anyasági pótlékokat – való megélésre. A segélyezés hosszú távon rossz kihatással van a személyiség alakulására, elveszi az akaratot és tompítja a motivációt.

A 2. táblázat az elmúlt 20 évben miként többségében cigányok lakta települések népességének alakulását ábrázolja. 1980-ban 6640-en laktak ezekben a településekben, az azt követő egy évtizedben az összlakosság mintegy 15,6 százalékkal csökkent. Kihaltak az idősek, és elmentek a fiatalok. Az 1990-es években ez a tendencia megfordult. A legkisebb (100 fő alatti) és még néhány település lakónépessége fogyott ugyan, de összességében 3,1 százalékkal nőtt. A két teljesen elcigányosodott faluban, Alsószentmártonban és Gilvánfán, illetve Lúzsokon, Marócsán és Adorjásan mutatható ki a legjelentősebb a népességnövekedés.

2. táblázat

Többségében cigányok által lakott települések népességének változása (1980-2000 között)

Települések	Évek		
	1980	1990	2000
Alsószentmárton	908	900	1076
Gordisa	348	268	276
Kórós	247	221	220
Old	453	385	349
Siklósnagyfalu	370	380	381
Kisszentmárton	353	306	312
Adorjás	219	168	189
Drávapiski	140	112	99
Bogádmindszent	473	405	440
Marócsa	184	135	100
Hirics	264	249	242
Gilvánfa	424	298	242
Besence	152	154	155
Nagycsány	157	149	156
Lúzsok	227	213	237
Vejti	274	226	210
Piskó	323	271	294
Kemse	124	101	72
Sósvertike	252	184	207
Markóc	184	85	67
Kákics	278	242	215
Okorág	286	164	144
<i>Összesen</i>	<i>6640</i>	<i>5606</i>	<i>5782</i>

A magas gyerekszám a cigányok kultúrájából is következik. Viszont az ilyen környezetben a gyerekeknek nincs esélyük arra, hogy integrálódni képes felnőttekké váljanak. Az utóbbi egy-két évben maguk az érintettek egy része hasonlóan kezdi látni ezt a kérdést. A térségben az iskolai végzettség tekintetében döbbenetes helyzet tapasztalható. Az iskolázottságot mutató „elvégzett átlagos osztály- (évfolyam-) szám” 1990. január 1-jén a Sellyei KSH-térségben 7,84, a Siklósi KSH-térségben 8,24 (a megyében 8,88) osztály volt. Az Ormánságban a lakosság 4,5 százaléka egyáltalán nem járt iskolába. Az általános iskolát (8 osztályos) vagy annál kevesebbet végzetek aránya 76 százalék, míg a megyében 64 százalék. A szakmunkásképzőt végzetek aránya (13 százalék) hasonló, mint a megyei átlag. Az érettségizettek végzettségűek aránya fele, a felsőfokú végzettséggel rendelkezőké pedig harmada a megyei átlagnak. Sajnálatos, hogy a települések egynegyedében egyetlen értelmiségi sincs, a többi faluban, Sellyét és Vajszlót leszámítva csak néhányan élnek. A hatalmas arányú képzetlen népességnek esélye sincs az egyre szűkülő munkaerőpiacra való betörésre. Fiatal, ambiciózus közép- és felsőfokú végzettségűek letelepítésének támogatása, általuk a mintakövető személyek számának növelése a térség fejlődésének alapfeltételét képezi.

Az Ormánságban a nők nagy részének soha nem volt fizetése. Ez a női munkahelyek csekély számából adódik, továbbá abból, hogy a falusi háztartásokban nagyobbak a háztartás terhei, mint a városiakban, rosszak a közlekedési viszonyok, de a legfontosabb tényező a nőknek a családban betöltött hagyományos szerepe. A nők számára nem áll rendelkezésre semmilyen olyan szervezet, amely foglalkozna a gyereknevelés, a háztartási munkák, az ételkészítés elsajátításával, az egészséges táplálkozás és életmód ismertetésével. A családokban a munkamegosztás hagyományos. Ez alól csak a fiatal értelmiségi házaspárok képeznek kivételt. A nők maguk sem akarnak és nem is tudnak ezen változtatni. Öröndetes, hogy a sellyei Mezőgazdasági Szakmunkásképző és Munkástovábbképző Intézetben az 1992/93-as tanévben beindult a gazdaszonyképzés. Sajnos, pár éve az érdeklődés hiánya miatt megszűnt az ilyen tanfolyamot.

Mivel ez egy hagyományos társadalom, az embereknek nincs elkülönült szabadidejük és munkaidejük. Hozzá kell azonban tenni, hogy az emberek értékrendje már nem hagyományos. A kívülről rájuk erőltetett fogyasztói értékrend nagyon mélyre hatolt az ormánsági társadalomban is.

6. A TÉRSÉG GAZDASÁGA

Az elmúlt évtizedekben Baranya megye gazdaságát koncentrált térstruktúra jellemezte. A megye gazdasági potenciáljának kétharmada a Pécs–Komló térségre koncentráldott. Napjainkban az új közép- és kisvállalkozások gócpontja szintén Pécs és közvetlen környéke.

Korábban a térség lakosságának majdnem fele naponta ingázott. A helyi munkalehetőségeket kirendeltségek, leányvállalatok alkották, amelyeknek a

központjai a térségtől távol estek. Vajszlón nagy foglalkoztató volt a műszer-technika és a burgonyaüzem, valamint az erdőszet és a fűrésztelep helyi üzemegységei, továbbá Sellyén a víztársulat, a kesztyűgyár, az agrokémia, a fűztelep helyi egységei, néhány textilipari (varrodák, szövödék) és élelmiszeripari vállalkozás (sajtüzem, kenyérgyár). E két településen kívül a tsz-ek, az iskolák, az állami kereskedelmi (elsősorban élelmiszer-) boltok, az ugyancsak állami szolgáltatást működtető cégek (posta, Volán, MAV) és a tanácsok kínálták a munkalehetőséget. Mára az ingázás erősen lecsökkent.

A rendszerváltás után a szakképzetlen, cigány és nem cigány dél-baranyai lakosok elsőként kaptak felmondást a pécsi, siklósi, szentlőrinci, szigetvári gyárakban, tsz-ekben, bányákban, de a helyi munkahelyek egy része is megszűnt. Az említett üzemegységeket privatizálták. A vevők általában a térségen kívüli cégek, pl. a burgonyaüzemet Vajszlón egy budapesti kft. vásárolta meg. Az új tulajdonosok is csökkentették a dolgozói létszámot, a racionalizálás ezt követelte meg, de korszerűsítést is eszközöltek az üzemben.

A térség gazdaságát jól jellemzik a személyi jövedelemadóval kapcsolatos adatok. A megyén belül a sellyei térségben a legalacsonyabb (256 ezer Ft/fő) az egy főre jutó személyi jövedelemadó-alap (3. táblázat), ami kevesebb, mint a megyeszékhelyen képződő személyi jövedelemadó-alap 50 százaléka.

A foglalkoztatási helyzetet jól lehet szemléltetni a munkanélküliségi adatokkal is. A vizsgált térséget megyei összehasonlításban és munkaügyi kirendeltségi bontásban szemléltetjük (4. táblázat).

3. táblázat

Személyi jövedelemadóra vonatkozó adatok Baranya megye kistérségeiben, 2002

Kistérség	Személyi jövedelemadót fizetők	Személyi jövedelemadó-alapot képező jövedelem	Személyi jövedelemadó
	1000 lakosra	egy állandó lakosra, Ft	
Komlói	383	319 031	58 727
Mohácsi	402	353 228	66 047
Pécsi	444	477 975	112 585
Pécsváradi	405	355 382	65 775
Sásdi	337	266 655	44 356
Sellyei	341	256 403	42 937
Siklósi	371	303 015	57 004
Szigetvári	374	289 231	51 937
<i>Kistérségek összesen</i>	<i>411</i>	<i>396 135</i>	<i>85 012</i>

Forrás: T-star adatbázis, 2002

4. táblázat

Munkanélküliségi adatok

Munkanélküliségi kirendeltségek	Munkanélküliek száma		Munkanélküliségi ráta* (%)		Tartósan (180 napon túl) munkanélküliek aránya 2000. december 20.	Bejelentett álláshelyek száma	
	2001. május	2002. május	2001. május	2002. május		2001. május	2002. május
Pécs	4 390	4 313	6,0	5,9	1,8	683	1080
Komló	3 575	3 657	12,8	13,1	–	403	329
Mohács	2 495	2 200	11,4	10,0	4,2	261	216
Siklós	2 367	2 287	14,2	13,7	4,6	349	288
Sellye	1 918	1 695	32,4	28,7	9,7	137	65
Szigetvár	2 441	2 374	21,4	20,8	7,9	346	157
Szentlőrinc	987	985	15,4	15,4	–	87	69
<i>Összesen</i>	<i>18 173</i>	<i>17 511</i>	<i>11,1</i>	<i>10,7</i>	<i>3,5</i>	<i>2266</i>	<i>2204</i>

* Regisztrált munkanélküliek száma/aktív népesség

Forrás: Munkaerőpiaci figyelő, 2002. május. Baranya Megyei Statisztikai Évkönyv, 2000

A sellyei térségben a munkanélküliségi ráta 28,7 százalékos, szemben a Baranya megyei 10,7 százalékkal. Ehhez hozzá lehet adni további 20 százaléknyi olyan személyt, akik nincsenek regisztrálva, mint munkanélküliek. A lakosság e rétege, aktív kora ellenére, egészségi vagy mentális hiányosságai miatt jelen helyzetben nem tud, illetve nem is szándékozik munkát vállalni (Magyar, 2002). Ugyanitt szó van arról is, hogy pl. Gilvánfán az életképes programok már amiatt is kudarcot vallottak, mert a programban résztvevők megélhetési forrásként a munkabér helyett a munkanélküliségi segélyt választották. Itt vetődik fel az a probléma, hogy a munkanélküliségnek passzív módszerekkel (segélyezés) való kezelése oda vezethet, hogy a segélyezettnek egy idő után nem lesz igénye a munkára. Ilyen esetben az életformán változtatni nagyon nehéz, szinte csak paternalista módszerrel lehet. A kérdés ezután úgy merül már fel, hogy hagyjuk-e őket a szegénység, nincstelenség, igénytelenség süllyesztőjében generációkra elmerülni, vagy feltételekhez kössük a segélyezést. Ugyanakkor azt is látni kell, hogy a térségben kevés jó program működik. Az állami és a civil szféra nagyobb és hathatós támogatására lenne szükség elsősorban a munkahelyteremtés és az iskoláztatás, képzés területén.

A feladat a hátrányos helyzetű családok gyerekeiről való fokozottabb gondoskodás, az ilyen munkát vállaló pedagógusok munkájának megkülönböztetett segítése lenne. Jó példát szolgáltat erre a már említett Lankó József alsószentmártoni plébános, aki önmaga intézményként funkcionál a siklói Szent Imre Katolikus Iskola és Gimnázium segítségével. A pécsi székhelyű Gandhi Közalapítványi Gimnázium és Kollégium, amely hosszú ideig anyagi gondokkal küszködött, 2000 tavaszán állami támogatásból egy nagyon impozáns középiskolai épület birtokába jutott, és ha nehézségekkel ugyan, de eredményesen végzi a cigány gyermekek integrálását. Az első érettségizők a

2000/2001. tanévben hagyták el a gimnáziumot. A mánfai Collegium Martineum Alapítvány a cigánygyerekek kollégiumi ellátását vállalja. A Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán pedig romológiai tanszék működik.

7. A MEZŐGAZDASÁGI TERMELÉS

Korábban is említettük már, hogy a térségre egykoron a legeltető állattartás volt a jellemző. A terület művelési szerkezete is ezt tükrözi. 1895-ben az Ormánság összerületének 26,7 százaléka rét és legelő volt, ugyanez a művelési ág a megyében 20 százalékot tett ki. 1984-re az Ormánságban a rét és legelő aránya 12,2 százalékra, Baranya megyében 9,4 százalékra csökkent (5. táblázat).

5. táblázat

A művelési ágak változása 1895-1984 között (ha)

	Év	Szántó	Kert és gyümölcsös	Szőlő	Rét és legelő	Mezőgazdasági terület összesen	Erdő	Nádas	Művelés alól kivett terület	Összes terület
Ormánság összesen	1895	28 105	1 175	565	15 238	45 083	8 033	96	3 798	57 010
	1913	28 970	1 067	240	14 906	45 183	6 559	94	4 047	55 883
	1935	29 696	1 060	332	14 015	45 103	6 940	193	3 801	56 037
	1962	28 267	1 309	235	11 318	41 129	9 736	342	5 009	56 216
	1971	29 342	987	178	9 935	40 442	10 847	486	4 720	56 495
	1984	29 534	1 730	97	6 937	38 298	12 344	215	5 623	56 480
Baranya megye összesen	1895	233 403	8 654	20 571	89 117	351 745	70 816	206	21 784	444 551
	1913	259 845	8 220	12 137	77 890	358 092	63 604	217	23 740	445 653
	1935	266 519	8 130	11 512	74 328	360 489	66 683	741	24 172	452 085
	1962	238 287	12 215	9 424	65 211	325 137	85 600	808	37 112	448 657
	1971	238 257	11 713	8 615	56 777	315 362	94 061	1076	38 427	448 926
	1984	228 285	21 398	5 394	42 318	297 395	105 277	689	45 337	448 698

Forrás: Történelmi statisztikai kötetek, 73–109.

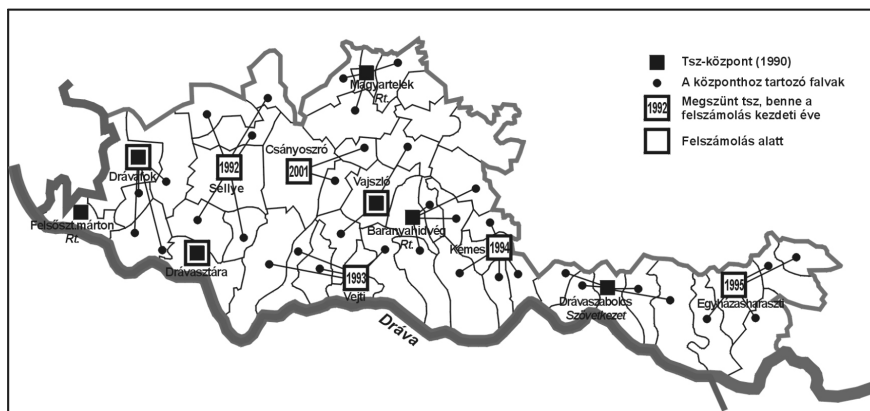
Az Ormánságban a teljes kollektivizálás 1959-ben zajlott le. Először az „egy falu, egy tsz” volt az elv, de fokozatosan itt is tsz-összevonásokra került sor. Általában 2-5 falu tartozott egy tsz-központozhoz. Ez alól kivétel két horvát tsz, Felsőszentmárton és Drávasztára, ahol sikerült megőrizni az önállóságot. Ki kell azonban emelni, hogy itt óriás tsz-ek (7-10 hektárosak) nem alakultak ki, mint a megye más területein. 1990-ben a legkisebb tsz (a drávafoki) 1,5, míg a legnagyobb a sellyei 5,1 ezer hektáron gazdálkodott (6. táblázat).

1990-re a szántók aránya az összterületen belül 60-75 százalékot ért el. A térségben egykor működő 12 tsz közül csak kettő (Magyartelek, Egyházasharaszti) nem tartozott a kedvezőtlen adottságú tsz-ek sorába (3. ábra). A fennmaradás érdekében az volt a cél, hogy minél többet termeljenek. A termelés fő profilja a kor követelményeinek megfelelően a gabonatermesztés és a nagyüzemi állattartás volt. Hiszen még 1990-ben is több mint 2000 embert foglalkoztattak ezek a gazdaságok (6. táblázat). Továbbá a Szentlőrinci Állami Gazdaságnak is voltak területei a térségben (Majlátpusztán), ahol szintén folyt termelés a helyiek bevonásával.

6. táblázat
Dél-Baranya termelőszövetkezeteinek főbb mutatói 1990-ben

Tsz-központ	Terület ezer ha-ban	A szántó aránya %-ban	A szántók átlag Ak-értéke	Átlagos állományi létszám
Baranyahidvég	2,8	75,0	16,0	143
Csányoszró	2,7	63,3	11,9	127
Drávafok	3,6	59,6	13,3	159
Drávaszabolcs	4,1	72,4	16,3	230
Drávasztára	1,5	66,1	11,5	92
Egyházasharaszti	4,3	76,7	19,7	256
Felsőszentmárton	2,2	70,4	10,2	134
Kémes	3,2	69,0	15,8	204
Magyartelek	2,9	74,5	21,2	235
Sellye	5,1	64,2	16,2	131
Vajszló	1,9	72,5	13,4	151
Véjti	4,6	63,1	13,8	234

Forrás: TESZÖV Baranya Megyei Igazgatósága, 1990

3. ábra
Dél-Baranya (volt) termelőszövetkezetei, 2002

Az egykori 12 tsz-ből mára egy (a drávaszabolcsi) maradt meg szövetkezetnek, további három részvénytársaságként működik (Baranyhidvég, Felsőszentmárton, Magyartelek) (3. ábra). A többiek felszámolása már befejeződött (Sellye, Vejti, Kémes, Egyházasharaszti), illetve folyamatban van. A felszámolás három-négy évig tart. A felszámolt tsz helyén helyenként kft.-k alakultak, vagy másík, a térségen kívüli gazdaság műveli a földeket. A mezőgazdaságban alkalmazottak száma a töredéke az 1990. évinek. A helyi szövetkezetek elsősorban azért mentek tönkre, mert kedvezőtlen adottságú területeken gazdálkodtak, és miután megvonták az ezzel járó állami támogatást, életképtelennek bizonyultak. Ahol ennek ellenére mégis fennmaradtak, ott olyan vezetők voltak (vannak), akik mindent megtettek a fennmaradás érdekében. Ma egyébként sok a parlagon hagyott terület a térségben.

A 7. táblázat adataiból is kitűnik, hogy a rendszerváltásig a térség mennyire függött a mezőgazdaságtól. A megyei átlaghoz viszonyítva a sellyei térségben az aktív keresők közül (közel 40 százalék) majd két és félszer, a siklói térségben pedig majd másfélszer többen éltek a mezőgazdaságból. Ez a mezőgazdaság időlegesen integrálni tudta a képzetlen cigány és magyar munkaerőt. Bár 1990-ig a tsz-ek voltak a meghatározó üzemi formák, de emellett sok embernek kisegítő gazdasága is volt, amelyekben állattartás (sertés-, tehén-, birka- és saját szükségletre baromfitartás) folyt. Sokan családi vállalkozásokban dinnyét termesztettek, mint ahogy teszik ma is. Az 1960–1980-as évek közepéig a dinnye szántóföldi termesztése folyt, de az 1980-as évek közepétől a dinnyepalántákat a korai szakaszban a fóliasátor alatt nevelik, majd áprilisban kiültetik. Ezáltal egy hónappal korábban terem a dinnye. A dinnyetermesztést először egyes tsz-vezetők, a pedagógusok és irodai alkalmazottak kezdték, de később ebbe a munkába nagyon sokan bekapcsolódtak.

7. táblázat

Aktív keresők ágazatonkénti megoszlása (%) (2001. február 1.)

Kistérség	A mező- és erdő- gazdálkodás	Az ipar és az építőipar	A szolgáltatások
	aktív keresőinek aránya az összes aktív keresőből, %		
Komlói	3,1	45,2	51,7
Mohácsi	18,3	33,9	47,8
Pécsi	2,7	28,5	68,8
Pécsváradi	8,6	45,0	46,4
Sásdi	17,5	37,9	44,6
Sellyei	12,3	37,9	49,8
Siklói	12,1	26,1	61,8
Szigetvári	12,8	31,9	55,3
Összesen	7,0	31,8	61,3

Forrás: Baranya Megyei Statisztikai Évkönyv, 2000, 288.

A dinnyét nem egy ember termeszt, hanem a szűkebb vagy tágabb család, a felnőtt korú testvérek és azok házasársai, az unokatestvéreik bezárólag.

A betelepülők esetében is, ha nincs helyben a szűkebb rokonság, akkor a munkahelyi kollégák is összefognak és együtt dolgoznak. Az informális „dinnyetermesztési körök” tagjai külön-külön, de általában egymás mellett bérlik a földet. Az érett dinnyét őrző csöszöket is közösen fogadják fel és fizetik.

A dinnyetermesztési körök munka-visszafizetési rendszeren alapulnak, ami hosszú távon működik, és bizalomra épül. Ezért működhet a rendszer csak családon belül és azonos hozzáállású emberek között. 0,5 hektáron dinnyét egy szűkebb család is termeszthet, ehhez nem kell összefogás. Az átlagos vállalkozás 1,5-3 hektáron zajlik, de a jómódú és nagyobb családok 10-15 hektáron is termelik a dinnyét. A dinnye sok munkát, törődést és indulótkét igényel. A befektetés viszont több év átlagában megtérül. A mezőgazdaságon kívüli vállalkozók nagyrészt a dinnyezésből teremtették meg az indulótkét. A fő dinnyetermelő térség a Vajszló és Sellye közötti rész. Ezen kívül is természetesen, de kisebb mértékben. 1994-ben Sellye határának negyedét dinnyével vetették be. Mint minden monokultúra, ez is káros, de a dinnyetermesztés jó a gazdának, de a munkanélkülieknek is, mert feketén napszámba járnak. A dinnyeszedés tudományát ismerők szezonban extra jövedelemre tesznek szert. A szedők általában a cigányság elit része, a szegény cigányok csak kapálni járhatnak el. Nagyon csábító üzlet a dinnyezés a teherautósok számára is. Éréskor naponta százával igénylik a fuvarosokat. Nem véletlenül, csak Sellyén legalább 100 teherautó van.

A szocializmus idejében csak a tsz-től lehetett földet bérelni, ma elég sok embernek van saját földje a térségben. Az egyik legjobb és stabil üzletnek a dinnyéseknek való földbérbeadás számít. Az ilyen földek bérleti díja többszöröse az egyéb bérleteknek. Növényegészségügyi okokból, ahová egyszer dinnyét vetnek, oda még egyszer, a rákövetkező évben szabad csak vetni, de azután 8 évig nem.

Van, aki csak azért vásárolt 100-200 hektár területű földet, hogy a dinnyének mindig biztosíthasson megfelelő nagyságú helyet. Ha nem dinnyét termelnek, akkor a következő években egyszer felszántják a földet, de gyakran nem vetik be. Ez csak akkor igaz, ha saját földjén termel az illető, ha másén, akkor néha lehangoló látványt hagynak maguk után a fóliasátrak maradványai és a felszántatlan, parlagon hagyott földek. A dinnyések „korszerű” vegyszereket és érlelőszereket használnak. Ha ezt nem tennék, akkor nagy jövedelemtől esnének el, és elveszítenék a szinte egyetlen jól jövedelmező vállalkozásukat. Az ormánsági dinnyések az értékesítési csatornákat is megtalálták. A legtöbb dinnyét a dunántúli üdülőkörzetekben és a nagyvárosok piacain adták el, de jelentős számú lengyel, horvát, cseh, olasz, osztrák, német, sőt görög vevő is eljött az Ormánságba dinnyét venni. Mire Görögországban leérik a dinnye, az Ormánságban még csak a szezon közepe van. A horvátok a szezon vége felé jönnek, olcsón és sokat vásárolnak, és a tengerparti piacokat látják el. A lengyelek a kis dinnyéket szeretik, akárcsak a skandinávok. Magyarországon a nagyoknak van jó piaca, így ez a kétféle fogyasztási igény jól kiegészíti egymást.

A 2000. évi Általános Mezőgazdasági Összeírás (ÁMÖ) szerint a megyén belül a sellyei térségben a legnagyobb az egy főre jutó, egyéni gazdák által

használt átlag földterület (3,6 ha/gazdaság). A mezőgazdasági tevékenység végzésébe a sellyei térségben a 15 év feletti lakosságnak közel fele, a megyében pedig csak 22 százaléka van bekapcsolódva. Mindebből nem az következik, hogy egyéni gazdálkodásból élnek az emberek. A térségre az jellemző, hogy minden faluban él egy-két ember, aki birkákkal, lovakkal, sertéssel foglalkozik. Valahányan pár hektáron és egy-egy nagyobb területen is gazdálkodnak. A többség saját szükségletre zöldséget termel, elvélve tart haszonállatot is, a földet bérbe adják (ha van kinek), vagy parlagon hagyják. Színezi a képet egy-egy kivétel: pl. Zehipusztán, Kemse határában két budapesti értelmiségi húshasznú marhát tart, vagy az Ormánságfejlesztő Társulás 1996/97-ben állami és PHARE-támogatással 149,2 ha erdőt telepített összesen hét falu határában. A munkát a MEFAG Vajszlói Igazgatósága irányította. A telepítési munkák 50-60 főnek adtak időlegesen munkát. Emellett a közhasznú (közcélu) munkák kínálnak szerény lehetőséget a térségben.

Az ÁMÖ szerint Baranyában az egyéni gazdaságoknak 70,7 százaléka saját szükségletre termel, a sellyei térségben ez az arány 52,2 százalék, a siklósiban 57,9 százalék (8. táblázat). A dél-baranyai térségben jelentős a „saját fogyasztáson felüli, felesleget értékesítő”, a sellyei térségben pedig még az „elsősorban értékesítésre termelők” aránya is. Ez utóbbiak nagymértékben a dinnyezők.

8. táblázat

A gazdaságok megoszlása a gazdálkodás célja szerint

Kistérség	Csak saját fogyasztásra termelő	Saját fogyasztáson felüli felesleget értékesítő	Elsősorban értékesítésre termelő	Főként mezőgazdasági szolgáltatást végző
Komlói	86,0	10,5	3,3	0,2
Mohácsi	67,0	26,8	6,0	0,1
Pécsi	73,3	21,4	5,1	0,2
Pécsváradi	86,2	10,5	3,1	0,2
Sásdi	84,9	11,9	2,9	0,3
Sellyei	52,2	34,7	13,0	0,1
Siklói	57,9	36,1	5,9	0,1
Szigetvári	72,8	21,7	5,5	0,0
Megye összesen	70,7	23,5	5,6	0,2

Forrás: Egyéni gazdaságok munkaerő-jellemzői Baranya kistérségeiben, 2000. KSH, Baranya Megyei Igazgatósága

A dinnye termesztése – a maga gondjával és bajával együtt – munkát és megélhetést jelent több év átlagában az itt élő emberek egy részének. A dinnyéből megtermelt jövedelmet gyakran ki is viszik az Ormánságból, és ott fektetik be, ahol az jövedelmezőbb. A dinnyetermesztés káros következményeit a következő módon lehetne csökkenteni. Az önkormányzatoknak kijelölt fölialerakó-helyeket kellene létesíteniük és időben tájékoztatni a termelőket a dinnyeföldek letakarítását, rendben tartását illető feladataikat. Az előírásokat be nem tartóktól meg lehet vonni a termelés jogát.

Az emberek egyrészt azért használnak nagyobb dózisú vegyszereket, mert nem tudják, nem ismerik az adagolás optimális időpontját, tehát nem ismerik a szakmát. E téren sürgős információnyújtásra lenne szükség, amit például a munkaügyi központ helyi kirendeltségei végezhetnének. Ezáltal a környezet terhelése és a költségek is csökkennének. Másrészt a vegyszerezés oka a felhasznált technológia, ezen is változtatni kell, pl. dinnye helyett más hasonló, kézi munkát igénylő zöldségféléket (karósbab, paprika) kellene termelni.

Amit ezekért az emberekért lehetne tenni, az valamiféle biztosítási rendszer létrehozása. Korábban elkezdtek egy önszegélyező rendszert, de nem bizonyult hosszú életűnek. A kockázatok vállalásának enyhítésére azért lenne szükség, mert ha a dinnye nem jövedelmez (pl. elveri a jég vagy megtámadja valami betegség, és elszárad), akkor az érintettek nem képesek viselni az anyagi terheket és tönkremennek.

8. A TÉRSÉG INFRASTRUKTÚRÁJA

Közlekedési szempontból Dél-Baranya kedvezőtlen helyzetben van. Különösen érvényes ez Sellye környékének településeire. Onnan a jó munkahelyeket vonattal, csak egyszeri átszállással legjobb esetben is másfél óra alatt lehet elérni. Ugyanez busszal – mivel azok kerülőkkel érkeznek a megyeszékhelyre, mivel a kisebb falvakba is bemennek – még hosszabb ideig tart. Megoldásnak tűnik az egyes multinacionális cégek által megvalósított gyakorlat, az üzemi buszok által szállított dolgozók ingáztatása az ormánsági falvakból is. A munkaügyi központ a tartós munkanélküliek útiköltségét átvállalja, ami szintén segítséget jelent. Mindez azonban kevés embert érint. A Dráván, Drávaszabolcsnál határátkelőhely működik.

Az Ormánságban nem létezik vezetékes gáz. Közüzeti vízhálózatba a lakások 86,6 százaléka van bekapcsolva. A siklói térségben ez az arány 92,6 százalék. A közüzemi szennyvízcsatorna-hálózat hiánya infrastrukturális elmaradottsági mutatót jelent. Az Ormánságban a lakásoknak 15 százaléka, a Siklói térségben 30,9 százaléka van bekapcsolva a közüzemi szennyvízhálózatba.

Szemben a megyei 229 gépkocsival ezer lakásra a Sellyei térségben 162, a siklósiban 208 személygépkocsi jut. A távbeszélő-fővonalak száma ezer lakosra 213 (Sellye), illetve 277 (Siklós). A térség telefonellátottságáról az is sokat elmond, hogy egy-egy faluban hány magánszemélynek van telefonfővonala: például az ezer lakosú Alsószentmártonon 10-nek, a 340 fős Gilvánfán 6 személynek.

9. AJÁNLÁSOK

Dél-Baranya gazdasági hanyatlása már a 18. század végén elkezdődött. Egy évszázadon át gyakorlatilag eredménytelenül folytatódott a különböző gazdasági „kísérletezés”. Ezért a 19. század második felére kialakult a nehéz hely-

zetre a református magyarok a térség elnéptelenedési folyamatát elindító „egykezéssel” reagáltak. 1949-ig azonban nem fogyott számottevően a lakosság, viszont a térség gazdasági süllyedése már ekkor bekövetkezett. A második világháború után a határsáv kijelölése felgyorsította ezt a folyamatot, majd negatív lakosságcserét is előidézett. A roma lakosság ekkor jelent meg a térségben, és terjedt el nagymértékben. A szocializmus ideig-óráig integrálni tudta a képzetlen munkaerőt. A piacgazdaság megjelenésével a térség lakosságának nagy része kikerült a munkaerőpiacról.

A szocializmusból a piacgazdaságba való átmeneti időszakban az aktív korú lakosság maga próbál az egyik rendszerből a másikba „átlépni”. Az lenne a kívánatos, hogy mindenki ezt az utat válassza. Ez azonban nem következik be, aminek oka kettős. Egyrészt a gazdasági feltételek kedvezőtlenek. A munkahelyek száma kisebb, mint a munkaerő-kínálat. A munkaerőpiacból kiszorultak megsegítésére nem állnak rendelkezésre elegendő eszközök. Másrészt a meglévő munkaerő-kínálat szerkezete is kedvezőtlen. A munkaerőpiac egyes szereplőinek nincsenek meg azok képességeik és készségeik, amelyeket a munkaadók tőlük elvárnak. A képzetlen munkaerő oktatására nincs elegendő és megfelelő program, illetve ha van is, akkor az oktatási program és a munkaerő elhelyezése között nincs meg a megfelelő kapcsolat.

A helyzetet nehezíti az a tény, hogy e két kedvezőtlen folyamat újratermeli egymást: nincs elegendő munkahely, és a munkaerő-kínálat is kedvezőtlen. A megoldás az előállt helyzet legalább „egyik részének” a feljavítása lenne: közeledjen a munkaerő-kínálat és/vagy a munkahelyek minősége és mennyisége. Olyan fejlesztési programok kialakítása szükséges, amelyek a fenti tendencia irányába hatnak. Ezek között a legfontosabbak az alábbiak.

Képzés és oktatás: az oktatásnak a feladata nem a tananyag lexikális elsajátítása, hanem „Olyan eszmék közvetítése, amelyek az embert képessé teszik az egyik és a másik dolog közötti választásra” (Schumacher, 1991). Ezeknek az embereknek komplex, egyes egyénre szabott képzésre lenne szükségük. Olyan képzésre, amelynek során velük megértetik azt, hogy mi az ő szerepük abban a közösségben, faluban és a világban, amelyben élnek. A motiváltságot kell felébreszteni bennük. Továbbá a képzésnek gyakorlatorientáltnak kell lennie. Feltétel az is, hogy a képesítés megszerzése, a munkavégzés és a javadalmazás folyamatosan kövesse egymást.

Célszerű lenne mintaadó gazdák és vállalkozók térségbe való csábítása (pl. a zehipuszta szarvasmarhatartó budapestiek csodát műveltek, ráadásul a két vállalkozó közül az egyik cigány származású). A legjobb oktatásnak a példaadás számít. Ha a gyerekek olyan környezetben nőnek fel, ahol nemcsak a szülők, hanem a rokonok és a szomszédok is csak segélyekből élnek, amikor felnőnek a látott minta szerint akarnak élni. Ha a faluban olyanok is laknak, akik a munkájuk révén boldogulnak és olyan cigány gyerekek is vannak, akik kikerülve a faluból, máshol járnak jobb iskolába és annak elvégzése után jobban érvényesülnek, mint az ő szűkebb környezetük, akkor az otthon maradók előtt

is megjelenik egy alternatíva. Egyesek, a törekvőbbek és akik ebben bíztatnak, előbb-utóbb majd egyre nagyobb számban a munka útján történő boldogulást választják.

A térség egykor állattartó terület volt. A természeti és agroökológiai adottságok most is ezt a lehetőséget kínálják. A térség parlagon hagyott területeinek felszámolására és a legeltető állattartás elterjesztésére programot kellene készíteni. Olyan programot, amely az arra vállalkozó gazdákkal nemcsak a tartástechnológiát, hanem a beszerzés, értékesítés lehetőségét is felvállalja. A területnek ma is legalább egyötödét legelőként vagy kaszálóként lenne célszerű hasznosítani.

Dél-Baranya mezőgazdasági térség. A növénytermesztés szerkezetén is változtatni kell. A gabonatermesztés helyett a munkaigényesebb kultúrák bevezetésére lenne szükség. A dinnye mellett más zöldségeket (karósbab, paprika) is kellene termelni. Az itt élő lakosság igényeit kiszolgáló kisvállalkozások fejlesztését programként lehet kitűzni. Fel kell mérni, hogy milyen helyi és külső igények kielégítésére lehetne célszerű vállalkozásokat alapítani és a fejlesztést ezekkel az igényekkel lenne ajánlatos összhangba hozni. A térségben az itt élő emberek szociális, mentális és iskolázottsági problémáira a karitatív szervezetek kínálhatnak megoldást.

Bibliográfia

- Ángyán J. – Kupi K. – Tirczka I. 1994. *Koncepcionális mezőgazdasági háttér tanulmány az Ormánsági Fejlesztési Programhoz (OFP)*. Kézirat. Ormánság Alapítvány (OA).
- Bőjte T. 1994. *Az Ormánság természeti értékei*. OA.
- G. Fekete É. 2001. „Együtt! – De hogyan?”. MTA Regionális Kutatások Központja, Miskolc–Pécs.
- Kiss G. 1937. *Ormánság*. Sylvester Rt. kiadása, Budapest.
- Kiss G. 1986. A földesúri birtok és a parasztföld elkülönítésének történeti útja az Ormánságban (1762–1867). *Századok*, 1. 51–100.
- Kolyris, P. 1994. *Progress report on the „preparation of a project formulation framework for a rural development project in Ormánság and Cserhát–Hernádvölgye”*. TCP/HUN/4451 (FI), FAO.
- Lantos T. – Kovács K. 1994. *Az Ormánság fejlesztési programja*. OA.
- Magyar T. 2002. Sellye és vonzáskörzete foglalkoztatási helyzetének és a foglalkoztatást javító kezdeményezések bemutatása. In G. Fekete É. (szerk.): *A tartós munkanélküliség kezelése a vidéki térségekben*. MTA Regionális Kutatások Központja, Miskolc–Pécs.
- Pálfai L. 1994. *Ember és természet. Helyzetjelentés az Ormánságról*. OA.
- Rúzsás L. 1958. A jobbágyok mezei (szántóföld, rét, legelő) gazdálkodásának fejlődéstörténete Baranyában a feudalizmus végén, 1790–1848. *Dunántúli Tudományos Gyűjtemény*. 21., 159–177, Budapest.
- Schumacher E. 1991. *A kicsi nép*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Szabó G. 1999. *Siklós vidéke területfejlesztési önkormányzati társulás kistérségének vidékfejlesztési programja. Helyzetértékelés*. Villány–Siklói Borút Egyesület, Siklós.
- Szilágy D. – Tihanyi Cs. 1994. *Ormánság építészeti értékvédelem helyzetfelmérés, értékelés, javaslatok*. OA.

- Túró L. – Kovács K. – Lantos T. – Zsemberi L 1994.. *Települési összefogás az Ormánság jövőjéért*. Ormánságfejlesztési Társulás Phare-pályázat, II. forduló.
- Zsembery L. 1994. *Ormánsági kézműves ház*. Ormánságfejlesztési Társulás Kistérségi Phare-pályázat, II. forduló.
- Zsembery L. *Az Ormánság mezőgazdaságának komplex fejlesztése különös tekintettel az állattenyésztésre*. OA.
- *** Az Ormánság komplex térségfejlesztési programja. OA.
- *** 2001. *Baranya megye statisztikai évkönyve 2000*. KSH Baranya Megyei Igazgatósága, Pécs.
- *** 2002. *Munkaerő-piaci Figyelő*, 2002/5. Baranya Megyei Munkaügyi Központ, Pécs.
- *** 1988. *Történeti statisztikai kötetek* Földterület: Községsoros Adatok, 1895–1984, KSH, Budapest.